

3. ΓΛΙΣΤΡΩ

Ὁ Κοραῆς πραγματευόμενος τὸ κοινολεκτούμενον ῥῆμα γ λ ι σ τ ρ ῶ (ἐν Ἀτάκτων 1, 294 κ. ἐ.) διδάσκει τὰ ἑξῆς : «Γράφομεν καὶ προφέρομεν γ λ ι σ τ ρ ῶ, τοῦ ὁποίου τὸ γ ἐνδέχεται νὰ εἶναι λείψανον προθέσεως ἀπὸ τὸ ἐ κ λ ι σ τ ρ ῶ (ὡς γ δ έ ρ ω ἀπὸ τὸ ἐ κ δ έ ρ ω, γ δ ύ ν ω ἀπὸ τὸ ἐ κ δ ύ ν ω) . . . Ὡς σύνθετον μὲ πρόθεσιν φαίνεται ὅτι τὸ ἐνόησεν ὁ Εὐσταθίος· ἐπειδὴ ἐξηγῶν τὸ ἐ π ι λ ί γ δ η ν τοῦ Ὀμήρου (Ἰλ. P 599, σελ. 1119, 58) λέγει «Τὸ ἐ π ι λ ί γ δ η ν, ἀντὶ τοῦ ξεστικῶς καὶ ἐπιπολῆς· καὶ ἔοικεν ἀπὸ τοῦ λ ί ζ ε ι ν, ὠνοματοποποιημένου ῥήματος παρήχθαι· ἔφ' οὗ καὶ λ ί σ τ ρ ο ν τὸ ξυστρον ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (X 455)· καὶ παρὰ τῇ χυδαίᾳ ὁμιλίᾳ, τὸ ἐ κ λ ι σ τ ρ ᾶ ν».

Καὶ ὁ Χατζιδάκις δὲ (MNE 1, 160) λέγει : «Τὸ δὲ γ λ ι σ τ ρ ῶ . . . οὐδὲν ἔχει κοινὸν τῷ ὀ λ ι σ θ ᾶ ν ε ι ν . . . παρήχθη ἐκ τοῦ ἐ κ λ ι σ τ ρ ῶ, (πρὸς γ λ υ τ ῶ ν ω = ἐ κ λ υ τ ῶ ν ω, γ λ ύ ω = ἐ κ λ ύ ω . . . γ λ υ σ τ ρ ί - δ α = ἐ κ λ υ σ τ ρ ί ς), καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ λ ί σ τ ρ ο ν, περὶ οὗ ὁ Ἡσύχιος σημειοῦται λ ί σ τ ρ ο ν· ξυστήρ, σκαφίον, πτύον σιδηροῦν, ὁμάλιστρον».

Κατὰ ταῦτα ἀμφότεροι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ νομίζουν ὅτι ἐκ τῆς Ὀμηρικῆς λέξεως λ ί σ τ ρ ο ν παρήχθη ῥῆμα λ ι σ τ ρ ῶ, ἀμάρτυρον, καὶ ὅτι τοῦτου σύνθετον εἶναι τὸ παρ' Εὐσταθίου ἐ κ λ ι σ τ ρ ῶ, ἐξ οὗ πάλιν τὸ κοινὸν γ λ ι σ τ ρ ῶ.

Ἄλλ' ὅμως παρὰ Νικήτα Χωνιάτη (σελ. 759 σημ. 3 Bonn.) ἀναγινώσκεται : «εἰσήγοντο ζῶα πρὸς τὸ φορτώνειν αὐτὰ μέχρι καὶ τοῦ ἄμβωνος, τινὰ δὲ ἐ γ λ ι σ τ ρ ῶ ν τ α καὶ πίπτοντα ἀπὸ τοῦ πάτου τῶν μαρμάρων». Τοῦ ἐ γ λ ι σ τ ρ ῶ τούτου ἀπαντῶντις οὕτω παρὰ συγγραφεῖ σύγχρονῳ τοῦ Εὐσταθίου, πείθεται τις ὅτι ὁ Εὐσταθίος ἔγραψεν ἐ κ λ ι σ τ ρ ῶ κατὰ σπουδὴν ἐξελληνισμοῦ καὶ οὐχὶ διότι οὕτως ἀπηγγέλλετο. Δύναται δέ τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι καὶ τὸ ἐ γ λ ι σ τ ρ ῶ τοῦ Νικήτα ἔχει τὸ ἄρκετικὸν ἐ κατ' ἐξελληνισμόν ἀντὶ τοῦ ἀληθῶς λαλουμένου γ λ ι σ τ ρ ῶ ὁρμώμενος ἐξ ὁμοίων συνθέτων, οἷον γ δ έ ρ ω (ἐ κ δ έ ρ ω), γ ν ε ύ ω (ἐ κ ν ε ύ ω), τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσιν οὕτω παρὰ Πτωχοπροδρομῷ, ὅστις ἐπίσης ἔζησε κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους.

Τούτων οὕτως ἔχόντων, διὰ τοῦ παρ' Εὐσταθίου τύπου ἐκλιστρω οὐδαμῶς ἐτικουρεῖται ἡ ἐτυμολογία τοῦ κοινοῦ γλιστρω.¹ Πρέπει ἄρα δι' ἄλλης ὁδοῦ νὰ ἐπιχειρηθῇ αὕτη.

Ἐν ἀποσπάσματι τοῦ Ἐπιγράμμου (παρ' Ἀθηναίῳ 6, 23⁵ A) ἀναγινώσκεται: «ἔρπω δ' ὁ λισθράζων καὶ κατὰ σκότος ἔρημος». Τὸ ὁ λισθράζων τοῦτο κείμενον ἔφ' ἧς σημασίας τὸ ὁ λισθάνω, εἶναι καθ' ἡμᾶς ὁ ἀρχικὸς τύπος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προέκυψε τὸ γλιστρω ἢ γλιστράω διὰ τοῦ ἀμαρτύρου τύπου ὁ λισθράω. Ἡ μετάπτωσις τῶν καταλήξεων -άζω καὶ -άω εἰς ἀλλήλας παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οἷον ἀνιάζω - ἀνιάω, ἐνθουσιάζω - ἐνθουσιάω, κοπιάζω - κοπιάω, σκεδάζω - σκεδάω, σκεπάζω - σκεπάω κ. ἄ. καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις, οἷον μουδιάζω - μουδιάω (ἀρχ. αἶμωδιάω), σπάζω - σπάω, στάζω - στάω, βαστάζω - βαστάω, σκολάζω - σκολάω, σκάζω - σκάω, κοιτάζω - κοιτάω κ. ἄ.

Καὶ ἐδιδάχθη μὲν περὶ τῶν νεωτέρων ρημάτων ὅτι ἡ μετάπτωσις τῶν καταλήξεων τούτων εἰς ἀλλήλας αἰτίαν ἔχει τὴν ἐν τῷ ἀορίστῳ σύμπτωσιν τῶν δύο τούτων τάξεων· ἦτοι κατὰ τὸ ἐγέλασα - γελάω, ἐχάλασα - χαλάω ἐλέχθη καὶ ἐσκόλασα - σκολάω, ἔσκασα - σκάω, καὶ ἀντιστρόφως, λέγεται ἔσπασα - σπάζω, ἐμούδιασα -

¹ Διὰ τοὺς τυχόν ἀμφιβάλλοντας ὡς πρὸς τὸν ἐξελληνισμόν δημοτικωτέρων τύπων παρατηροῦμεν γενικῶς ὅτι γράφων ἕκαστος φύσει ἄγεται εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πολλαχῶς λελωβημένων τύπων τῆς λαλουμένης. Εἰδικώτερον δὲ περὶ τοῦ Εὐσταθίου παρατηροῦμεν ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα παραδείγματα παρ' αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέκυψαν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀποκαταστάσεως· οἷον ἀναφέρει (σελ. 1571, 25) ὑποκοριστικὸν τύπον προδαροῦλιον ἀντὶ προδαρούλιν, ὅστις εἶναι ὁ γνήσιος δημοτικὸς τύπος τῶν χρόνων ἐκείνων, καθὰ συνάγεται ἐκ τῶν Προδρομικῶν ποιημάτων, ἐν οἷς ἀναγινώσκονται ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν πενήκοντα ὀνόματα εἰς -ιν, ἐλάχιστα δὲ εἰς -ιον, ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐπισήμου γλώσσης, οἷον βαγγέλιον, καταφύγιον, παλάτιον, πεδίον, φρύγιον.

Ἄλλαχοῦ λέγει (1593, 9): «δῆδωκε δὲ τοῖς ἰδιώταις τοῦ, νίκην ἀποκοπτήν τὴν μεγάλην λέγειν». Καὶ ἐνταῦθα ἐγγράφη ἀποκοπτήν ἀντὶ τοῦ ἀποκοπτή· διότι τὸ σύμπλεγμα πτ πολὺ πρότερον τοῦ Εὐσταθίου εἶχε τραπῇ εἰς φτ. Ἐν τοῖς Προδρομικοῖς ἀναγινώσκεται πτερνιστήρας παρὰ τὸ φτερνιστήρας καὶ πάντοτε σχεδὸν πτ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔχει κατ' ἐξελληνισμόν, ὡς πλείστα ἄλλα ἐν τοῖς ποιήμασι τούτοις. Ὅμοίως κατ' ἐξελληνισμόν μεταβάλλει τὸ σύμπλεγμα φτ εἰς πτ προκειμένου περὶ τοῦ καὶ νῦν κοινολεκτουμένου φτενὸς (=λεπτός). Ἀγνοῶν ὁ Εὐστάθιος ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ πτηνὸς ἀνάγει αὐτὸ εἰς τὸ ἀνύπαρκτον πτενὸς λέγων (σελ. 855, 42): «τὸ δὲ πτερὰ ἢ συστολήν ἔπαθεν ἐκ τοῦ πτω πτήσω, καθὰ καὶ τὸ ἰδιωτικῶς λεγόμενον πτενὸν ἢ...».

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ὅλως προχείρως παραθέτομεν· προσεκτικωτέρα μελέτη τῶν παρ' Εὐσταθίῳ δημοτικωτέρων στοιχείων θὰ ἐμφανίσῃ πιθανώτατα καὶ ἄλλα πολλά.

μουδιάζω κατὰ τὸ ἐσχρολόγια· σχολάζω, ἤρπασα· ἄρπάζω.¹ ἄλλ' ἄρα γε εἶναι ἀναγκαῖον καὶ δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ τὰ ἀρχαῖα ῥήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον;

Ἡ ἀναλογία ἐν τῇ γλώσσῃ ἰσχύει βεβαίως πανταχοῦ καὶ πάντοτε· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀδύνατον ἄλλου νόμου ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι οἱ διττοὶ οὗτοι τύποι τῶν ἀρχαίων ῥημάτων ἢ τινῶν ἐκ τούτων. Παρὰ τὸ Ὀμηρικὸν εἰλυφάζω ὑπάρχει τὸ ἐπίσης Ὀμηρικὸν εἰλυφάω, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἔλαβον ὑπόστασιν ἐκ κοινοῦ τινος ἀορίστου, ἀμαρτύρου μάλιστα. Θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐκ τοῦ Ὀμηρικοῦ βιβάω διὰ τοῦ ἀορίστου ἐβίβασα, μὴ ἀπαντῶντος παρ' Ὀμήρῳ, ἐσχηματίσθη ὁ Ἀττικὸς τύπος βιβάζω, ἀφοῦ καὶ ὁ βιβάω εὐχρηστεῖ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ὡς μέλλων. Οὐδ' ἀπὸ τοῦ Ὀμηρικοῦ σκεπάω εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐσχηματίσθη ὁ Ἀττικὸς τύπος σκεπάζω διὰ τοῦ ἀορίστου ἐσκέπασα. Ὁμοίως ἔχει καὶ τὸ ἐλάω, ὅπερ παρὰ μὲν τοῖς Ἰωσιν εἶναι ἐνεστώς, παρὰ δὲ τοῖς Ἀττικοῖς μέλλων τοῦ ἐλαύνω· οὐδεὶς θὰ ἠσχυρίζετο ὅτι ἐκ τοῦ ἀορίστου ἤλασα ἐσχηματίσθη τὸ ἐλάω.² Εἰς πάντα ταῦτα οἱ διπλοὶ ἐνεστώτες ἐσχηματίσθησαν διὰ προσθήκης διαφόρων προσφυμάτων³ ἢ κατὰ διάφορον ἀναλογίαν.⁴

• Κατὰ ταῦτα ὑποθέτομεν ὅτι παρὰ τὸ μεμαρτυρημένον ὀλισθράζω ὑπῆρχε καὶ τύπος ὀλισθράω, σχηματισθεὶς παραλλήλως εἴτε ὑπῆρχεν εἴτε δὲν ὑπῆρχε κοινὸς ἀόριστος. Τὸ ὀλισθράω τοῦτο λεγόμενον παρὰ τὸ ὀλισθαίνω - ὠλίσθησα συνεφύρθη μετ' αὐτοῦ καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη ἡ σειρά *ὀλισθράω - *ὠλίσθησα > *λισθράω - *λίσθησα, ὅθεν γλιστράω - γλίστρησα⁵ κατὰ τὰ ἄλλα εἰς -άω, οἷον τιμάω - τίμησα κττ.

Τὸ παραδεδομένον τοῦτο ὀλισθράζω νοεῖναι ὡς παράγωγον

¹ Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, 274.

² Παρὰ ταῦτα θὰ ἡδυνάτο τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ μεταγν. τύπος κοπιάζω ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ δοκίμου κοπιάω διὰ τοῦ ἀορίστου ἐκοπίασα.

³ Βλ. Γ. Χατζιδ. Γραμματ. 2, 434 κ. έ.

⁴ Ὁμοίως ἐν τῇ νεωτέρῃ γλώσσῃ συνεχύθησαν τὰ εἰς -ίζω ῥήματα μετὰ τῶν εἰς -ῶ (-έω καὶ -άω) συνηρημένων διὰ τὴν ἐν τῷ ἀορίστῳ σύμπτωσιν αὐτῶν, οἷον χαιρετίζω - χαιρετῶ, κεντῶ - κεντίζω· ἄλλ' οὐδεὶς θὰ ἠρμήνευε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ ἀρχαῖα αἰτέω καὶ αἰτίζω, χατέω καὶ χατίζω.

⁵ Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἀρχαικοῦ γ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι ὑπόλειμμα συνθέσεως ἐκ τῆς προθέσεως ἐκ. Ἀρχαικὸν γ πρὸ τοῦ λ ἐμφανίζεται καὶ ἐν ἄλλοις, ἐν οἷς οὐδεὶς θὰ ἀνεζήτηι σύνθεσιν ἐκ τῆς προθέσεως ἐκ, οἷον γλαυρός - γλαυρώνω ἐκ τοῦ ἱλαρός· λαρός. Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ δύο ἐκ τοῦ τριῶν παρατιθεμένων ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι ἐνθ' ἀνωτέρω παραδειγμάτων πρὸς πίστωσιν τῆς ἐκ τῆς προθέσεως ἐκ ἀρχῆς τοῦ γ εἶναι κακῶς εἰλημμένα· διότι τὸ μὲν γλυτώνω δὲν προκύπτει ἐκ τοῦ ἐκλυτώνω, ἀλλ' ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ εὐλυτόω κατὰ σύμφυρι

τοῦ ὑποθετικοῦ ἐπιθέτου ὀλισθηρός (παρὰ τὸ ὀλισθηρός), ὅπερ παράγεται ἐκ τοῦ θέματος ὀλισθ- (ὀλισθ-άνω) καὶ τῆς καταλήξεως -ρός, καθὰ τὸ ἐχθρός ἐκ τοῦ θέματος ἐχθ- (ἄπ-εχθ-άνο-μαί), ψυχρός ἐκ τοῦ θέματος ψυχ- (ψύχ-ω), λαμπρός (λάμπ-ω), λεπρός (λέπ-ω) καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἐν τῇ παρακολουθήσει ταύτῃ τῆς προκειμένης λέξεως εἶναι ἀληθῶς πολλὰ τὰ ὑποτιθέμενα· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι πάντα τεχνολογικῶς δυνατά, καὶ τὸ συμπέρασμα ἐπομένως πιθανόν. Πάντως ἡ ἄλλη ἐρμηνεία τῆς λέξεως ἐκ τοῦ δηθεν ἐκλιστράω παρὰ τὸ Ὀμηρικὸν λίστρον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀποτυχοῦσα.¹

Καὶ τὸ σύστοιχον ἐπίθειον γλιστερός δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ παράγωγον τοῦ μεταρρηματικοῦ γλίστρα (: γλιστρερός καὶ κατ' ἀνομοίωσιν γλιστερός), ὥς διδάσκει ὁ Χατζιδάκις ἐνθ' ἄνωτέρω, ἀλλ' ἐξελίξις τοῦ παλαιοῦ καὶ συνηθεστάτου ὀλισθηρός - *λισθερός - *λιστερός - γλιστερός καθὰ ὕγιηρός - ὕγιερός - γερός. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Κρητικὸν τύπον γλιστρερός, ἐξηγεῖται οὗτος ὡς κατὰ μεταπλασμὸν τοῦ γλιστερός σχηματισθεὶς κατ' ἐπίδρασιν τοῦ γλιστρώ, μεθ' οὗ τοιουτοτρόπως συνδέεται εἰς μίαν ἐτυμολογικὴν σειρὰν.

Προτιμῶμεν τὴν ἐξήγησιν ταύτην, διότι, καθὰ ὁ Χατζιδάκις πολλάκις ἐδίδαξεν, ὅταν νεωτέρα τις λέξις δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς παλαιάν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δι' ἀναμφισβητήτων φωνητικῶν μεταβολῶν ἐξειλίχθη εἰς τὴν νεωτέραν μορφήν, μηδενὸς δὲ ἄλλου νόμου κωλύοντος τὴν τοιαύτην ἀναγωγὴν, πρέπει αὕτη νὰ θεωρῇται ὀρθή, παρὰ ὅταν ἐξηγῇται ὡς νεώτερον στοιχεῖον πλαστὲν ἀνεξαορτήτως ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τῆς γλωσσικῆς αὐτοῦ παραδόσεως ζηλοτύπως καὶ δὲν καταπροδίδει αὐτὴν ἀκαίρως καὶ ἀσκόπως γλωσσοπλαστῶν.

πρὸς τὸ γλύω (πρβ. καὶ Γ. Γαρδίκαν ἐν Ἀθήναις τόμ. 33, 55 κ. ε.), τὸ δὲ ἐκλυστρίς εἶναι λέξις ἀνύπαρκτος καὶ ἀκατανόητος. Τὸ γλυστρίδα προέρχεται ἐκ τοῦ παρὰ Δουκαγγίφ ἐκλυστρίς (=ἀνδράχνη) ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ Κοραῆς ἐν Ἀτάκτων τόμ. 4 σελ. 685.

¹ Ὁ Κοραῆς ἐγνώριζε τὸ ὀλισθηράζω, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰπποκράτους μαρτυρεῖται, ἀλλ' ἦτο τόσο βέβαιος περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ παρ' Εὐσταθίου ἐκλιστρώ, ὥστ' οὐδ' ὑπόνοιαν συνέλαβε περὶ ἀνεπίξεως τοῦ ὀλισθηράζω εἰς τὸ γλιστρώ.